

Въведение

Рим- "Вечният град" е един от най-старите и най-важни градове на света. Историята му започва преди около 3000 години. Латините, които произлизат от Рим, са доминирали световната култура в продължение на 2000 години. Правото, създадено в Рим, и до днес е в основата на европейската съдебна система. Изобразителното изкуство и архитектурните стилове на Рим са използвани през вековете като пример за подражание от най-напредналите страни. Влиянието на този град, първо център на Римската империя, а след това средище на Християнството, няма аналог в историята на западния свят.

Рим е създаден през 753г. преди Христа, но истинското му развитие започва 200г. след това, когато е провъзгласен за република, управлявана от двама консули с равна власт. Законодателната власт е поверена на парламент, чиято функция е и да контролира от името на народа действията на управниците. През следващите столетия могъществото на града-държава стремително нараства - завладени са огромни територии, границите му излизат от пределите на Средиземноморието и Европа и достигат до Африка и Мала Азия. Междувременно Рим е провъзгласен за империя от император Август при който градът достига върхът на своето могъщество и величие. След това, по времето на императорите Нерон, Калигула, Клавдий, започва постепенен упадък, дължащ се на вече огромните размери на империята и непрекъснатите войни, които се водят с варварските племена.

През 313г. сл.н.е., по времето на император Константин, Християнството е признато за легитимна религия, а 70 г. по-късно е провъзгласено за единствена официална религия на империята.

Следващият велик период от историята на Рим започва през Средновековието с утвърждаването му като седалище на Папата и център на Християнския свят. Построени са внушителни църковни храмове, които и до днес остават ненадминати по своето величие.

В епохата на Ренесанса в града творят най-великите творци на съвременното - Микеланджело, Рафаел, Бернини. Бароковият Рим със своите фонтани, площади и

градини остава като една от най-големите забележителности на западното изкуство и архитектура.

Архитектурата в Древен Рим

Архитектурата е една от тези черти в дадена култура, които я правят уникална и запазват мястото ѝ в цялостната културна история. Много често при някои елементи от архитектурата се наблюдава времево развитие, пренасяне и надграждане от една към друга култура.

Произходът на римската архитектура и градоустройство може да бъде разделен между две основни влияния – това на етруските и това на елините. Влиянието на елините върху римските похвати в архитектурата и културата, или по-скоро в тяхните изначални форми, е още от времето на войните срещу Анибал. Това и отправната точка на елинизацията на Рим. Примери за това са построяването на първия храм от мрамор на Капитолийски хълм от Каекилиус Метелус, човекът, който успява да покори македоните през 146 г.Пр.Хр., както и пренасянето на коритски мраморни колони от Атина към капитолийския хълм по времето на Сула през 83 г.Пр.Хр. Тези факти показват постепенно засилване на интереса у римляните към елинската култура и архитектура.

Градоустройството в Рим наследява достиженията на елините, като постепенно ги доразвива и надгражда. Римската обредност при създаването на град се изпълнява от жрец-молител, наречен авгур, който измолва от боговете да определят мястото, което по-късно се превръща в централна точка на града, където се изгражда централния площад и форум. Този обред може да се свърже с елинското разделяне на земята на теменос и клерос. Устройство на римския град е свързано с елинското и поради факта, че първоначалното планиране на града е свързано с една централна точка на града. Докато при елините тази точка е агората, то при римляните тя е нейния аналог-форум. И в двете култури от тази централна точка тръгват всички улици. Римският град има квадратен или близо до квадратен план. Тази схема на градоустройство е наследена от схемата, създадена от елина Хиподам през Vв. Пр.Хр. Както и в Елада в централната точка на града са съсредоточени важни обществени сгради и храмове.

Приликите в архитектурните елементи в градоустройството между Рим и Елада са много, но съществуват и разлики. Една от тях, която е свързана с централните точки в

градовете на двете културите е начинът на разпределение на пространството.

Докато в Елада архитектурата може да се определи като такава на правите и симетрията, то в Рим кривите заемат принципно място. В древногръцките конструкции използването на пространството е открито, конструкциите са лицеви и са направени така, че да се виждат. При римските конструкции се наблюдава една вътрешна ориентация на пространството, като често се използват множество облицовки.

Една от характерните сгради на римския бит е частния дом. Въпреки факта, че в зависимост от социалния живот на римляните, домовете им биват доста различни, по-голямата част от тях споделят обща черта – елинското влияние. Подобно на елинските и римските къщи е характерно затвореността на пространството. Животът в един римски дом е концентриран около атриума, обикновено с различни размери. В централната част на атриума се намира колектор-басейн за дъждовна вода. Покривът на атриума често е поддържан от колони. По този начин тази част от домуса, атриума се превърща в един своеобразен перистил – нещо съвсем близко до елинското по природа – изразяващо симетрията на елинското.

Елинският аналог на римския форум е агората. Въпреки факта, че римския форум наследява и италиански и етруски традиции по начина на самото изграждане, до голяма степен е елинизиран. Изначалната форма на форума като монументален комплекс с масивен храм в дъното му по-късно е заменен именно от елински елемент – „елинската пиаца”. Тя е обградена от портици и има храм, разположен по дължина на пиацата. Тези пиаца са с квадратни форми. Римските форуми наследяват елинската осова симетрия при конструирането. Тази симетрия се забелязва не само при форумите, ни и при цялостното римското градоустройство. Пример за осова симетрия при изграждането на един римски форум е в Алба Фукенс. Римският форум прилича на елинската агора и по функциите, които е изпълнявал. Първоначално той е има определени главни предназначения – място за събиране, за различни обществени, политически и религиозни дела. В по-късен етап обаче се наблюдава ориентация към установяването на търговски обекти. Римският форум, се различава от агората в това, че в по-късен етап от римската историография се отделят двете функции – обществено- административната и търговската.

Римският храм обикновено се състои от две колони, стоящи до хвода пред селата, помещението, където е разположена статуята на дадения бог. Както при елинския храм, римският е обърнат на изток. При строителството на римските храмове е наследена елинската техника за каменно строителство. Едва по-късно и най-вече на места с

естествено близки находища на мрамор започват да се изграждат мраморни храмове. Връзката между елинския и римския храм е доловима и при ритуалите извършвани в тях. И в двете култури ритуалът се извършва на олтари пред храма, представляващи цилиндрични или паралепидални постаменти, декорирани по различен начин в зависимост от даденото жертвоприношение. Фасадата на римския храм не е украсен навсякъде – най-вече западната и страничните фасади остават без декорация. Тази диспропорция между украсата на различните фасади на храма е една от разликите между римското и древногръцкото – докато елинския храм е изграден, за да може да бъде видян от всички страни, то римския е по-скоро монофасаден. Начините на декорация при римските храмове са семпли в украсата, били са декорирани главно с релефи и статуи от теракота.

Театрите и амфитеатрите са друга част от римския град. Като исторически факт, театърът се появява в Италия и Лациум от гоструващи елински театрални трупи. Именно те са първите строители на театри в Рим – сковавали са дървени временни съоръжения, където играели своите постановки. По-късно след I в. Пр.Хр. започва изграждането на постоянни театри. Архитектурата и структурата на римския театър е почти изцяло елинска по същност. Първоначално римските театри са били строени до естествена образувана височина или хълм, където да може да се разположи каветата. Примери за това са театрите в Помпей, Тимгад и Оранж. В по-късен исторически етап римляните надграждат тази практика и започват да изграждат кавета на равен терен, като тя представлява самостоятелна конструкция, обикновено с цилиндрична форма. До тази структура се изгражда сцената с форма на призма и комплекса от двете конструкции образувачи театъра. Римският театър е с открита конструкция. На някои места се срещат и съоръжения за спускане на сенници, които да предпазват публиката от слънце или дъжд. Това нововъведение в строителството е една от разликите и същевременно едно от надгражданията в архитектурните елементи между елинския и римския театър. Другата такава е строителството на закрити, макар и по-малки по размер, театри, наречени одеони.

Римската архитектура се характеризира с голямо разнообразие на обектите-храмове , хиподруми , градски жилищни сгради , вили , дворци , акведукти , триумфални арки , императорски форуми и др. Архитектурата на обществените и култовите сгради се отличава със запомняща се образна изразителност. Особена популярност придобиват зрелищните съоръжения- театри, зали за музикални продукции (одейони) и други, чиито 'театрон' може да побере до 40 000 зрители.

Fontana di Trevi

Изкуство

Изкуството в Рим също е оставило следи днес. Тук е мястото да се отбележи, че и до ден днешен великолепните римски скулптури, с които са били украсени централните на Рим и големите римски градове впечатляват и днес човечеството със своето изящество и хармония. Първоначално се издигали статуи на боговете и древните римски герои. След IV в. пр. н. е. в Рим започнали да се издигат и статуи на почти всички по-важни длъжностни лица и на отделни граждани. От това време майсторите на скулптурата развили и таланта си на портретисти. След завладяването на Елада, римляните отнесли много гръцки скулптури в Рим и Италия. Те имали по-голяма художествена стойност от римските. Затова римляните започнали да правят техни копия, с които задоволявали личните си и обществени нужди.

Много силно се развило и друго изкуство свързано със строителството. Римските мозайки и стенописи служели за украса на дворци, обществени сгради и богати къщи. Картините пресъздавали най-чести епизоди от гръцката и римска митология, както и сцени от бита. Римската мозайка била с много богата светна украса. Голямо съвършенство римляните постигнали в областта на облицоването на стените с мрамор...

В крайна сметка културата на Рим променила цяла Европа. Латинския език се налага в целия Стар свят, заедно с гръцкия. Много народи приемат латинската писменост и дори променят езика си под въздействието на латинската култура и език. Културата и архитектурата на Рим, останалите изкуство се разпространяват сред провинциите на империята и допринасят за културното развитие на европейските народи...

Колизей

Колизеумът (на латински: Colosseum) е най-просторният и най-великолепният от амфитеатрите в Древен Рим, започнат от Веспасиан и завършен през 80 г. от Тит.

Той се издига в Рим, близо до двореца на Нерон - „Domus Aurea“, който е построен след опожаряването на Рим през 64 г. Името Колизеум му е било дадено към VIII век заради намиращия се до него Неронов колос. Тази статуя е реконструирана по-късно от наследниците на Нерон и е превърната в статуя на Сол - бога на Слънцето, като е

добавена подходяща слънчева корона.

Археологическите проучвания доказват, че мястото около Колизеума е населявано от републиканския период насам, като има предположения и за по-ранни времена. Намерени са останки от множество сгради от тази епоха, намиращи се близо и около амфитеатъра. Известно е, че тези сгради са били иззети и разрушени след 64 г., когато Нерон решава да изгради там своята резиденция с изкуствено езеро и много вътрешни сгради и градини, за които черпим информация главно от древните автори.

История

Наричан Амфитеатър на Флавиите (Amphitheatrum Flavium) или също Амфитеатър на Цезарите (Amphitheatrum Caesareum), Колизеумът е построен от Флавиите в началото на първи век като подарък към римските граждани, почти на мястото на предишната резиденция на Нерон.

Градът се нуждаел от амфитеатър, тъй като единственият такъв с частична каменна основа е построен от Статилий Таурус през 29 г.пр.н.е. и е прекалено малък за разрасналия се град. Император Калигула (12-41 г.) започнал работата по нов амфитеатър, но Клавдий (10-54 г.) я спрял, когато станал император. Нерон също отказал да "използва" старото съоръжение на Статилий и предпочел да има свой собствен амфитеатър на Марсово поле.

Смъртта на Нерон през 68 г. слага край на Юлиево-Клавдиевата династия и династията на Флавиите идва на власт. Император Веспасиан е признат от Сената за император през 69 г. Взел властта със сила, той иска да направи политически жест на помирение с римските граждани. Затова им връща по-голямата част от земите, които Нерон е завзел в центъра на града, и започва строежа на Колизеума на мястото, където се е намирало изкуственото езеро от резиденцията на Нерон.

Строежът на амфитеатъра отнема десет години. Веспасиан започва работата през 72 г., а неговият син Тит го открива през 80 г. с тържествени игри, които продължават хиляда дни. В повечето случаи се приема, че сградата е изцяло завършена от Домициан, брата на Тит. При откриването на Колизеума през 80 г. от н.е., по време на

игрите, продължили 1000 дни, били избити повече от 5 000 животни: слонове, тигри, лъвове, лосове, хиени, хипопотами и жирафи. В амфитеатъра - по начало римско откритие, са провеждани игри, включително битки между животни (*venationes*), убиване на затворници от животни и други екзекуции (*noxii*), военноморски войни (*naumachiae*, чрез наводняване на арената) и битки между гладиатори (*munera*). Изчислено е, че около 500 000 души са загинали в тези игри. Богатите са задължени по закон, а и според очакванията на народа да организират игри, както и да печелят благосклонността на гражданите. Организацията на зрелищата, която включва и разходите по тях, е обществен въпрос и се регулира от множество закони.

Гладиаторите *bestiarii*, които се биели срещу зверове, са включени в *Ludus Matutinus*, наречени така заради сутрешното провеждане. После следват *Ludus Gallicus*, *Ludus Dacicus* и *Ludus Magnus*.

Колизеумът продължава да се използва четири и половина века. Има доказателства за много промени, допълнения и поправки. Веднъж, през 217 г. горните етажи се подпалват от мълния и за период от пет години игрите са провеждани в цирка. Многото земетресения през 442 г., 470 г. и 847 г. също оказват голямо влияние върху стабилността на сградата. Последната гладиаторска битка, според наличните сведения, е проведена през 404 г., а последни ловни сцени - през 523 г. Постепенно вкусът на публиката се променя, но основната причина за замирането на игрите е военната и финансова криза в западните части на империята, както и многото нашествия на варварски племена в Италия. Никой вече не може да понася огромните разходи, нужни за организиране на представленията, поради което Колизеумът престава да функционира.

В долината на Колизеума са намерени 89 гроба от времето на Диоклециан до това на Теодорих (4-6 век), главно в североизточния край. 63 гроба са намерени в и около амфитеатъра, въпреки че само 56 са нанесени на карта. Тези 56 гроба се намират в групи на три места. 15 от източната страна и 18 от северната са извън площада от травертин около амфитеатъра, който все още се поддържа. Третата група е от 23 гробници от 6 век – те са намерени отвътре в северния портик. Заключение е, че през 5 век цялата област е изоставена, но Колизеумът все още е използван. По-късно, когато бил затворен, го използвали за гробище. Предполага се, че от време на време са провеждани *venationes* до края на 7 век, но през 8-9 век амфитеатърът е напълно изоставен. През Средните векове е превърнат в крепост, а през 15 и 16 век от него са взети материали за изграждането на дворците Фарнезе, Барберини, Венециански и др. Папа Климент IX отваря в него фабрика за селитра и едва папа Бенедикт XIV (1740–1758 г.) успява да спаси, каквото оставало от този колосален паметник на Древността, като го посвещава на Страстта Христова за спомен на кръвта на

християнските мъченици, загинали в неговата ограда (тук мъченици християни били излагани на диви зверове). През 18 век започва реставрацията на Колизеума, която продължава и днес.

Устройство

Говори се, че най-зрелищните стадиони и развлекателни съоръжения на света са повлияни от конструкцията на Колизея. Местата за сядане (cavea) са разделени на няколко части. Подиумът (podium), първата част, е предназначена за римските сенатори. Ложата на императора, направена изцяло от мрамор, също е в тази част. Над подиума се намира maenium primum, част предвидена за останалите римски аристократи, които не участват в сената. Третото ниво, maenium secundum, е разделено на три подчасти. Най-ниската (imum) е за богати граждани, докато най-високата (sumum) – за бедни. Третата, дървена част (maenium secundum in legneis), е най-горе, построена от Домициан, пригодена за „жени от най-нисък клас“. Вътре местата за сядане (cavea), изградени изцяло от травертин, сега са почти загубени. Част от пода на арената е зидан, а другата част е направена от дърво. Има мраморни украшения около подиума, по коридорите (vomitoria) и може би на нишите до главните входове на арената.

След първите две години от пускането на Колизеума, по-младият син на Веспасиан, бъдещият император Домициан, заповядва изграждането на подземия (hypogeum). Това е двуетажна подземна мрежа от тунели и клетки под арената, където са държани гладиаторите и животните преди началото на зрелищата. Множество тайни врати и входове предоставят лесен достъп до арената на животните и части от декорите, скрити в подземията. Голяма платформа, наречена hegmata, предоставя достъп на слонове и други огромни животни до арената. Под арената са помещенията, нужни за представленията. Когато в амфитеатъра имало диви зверове, около подиума се спускала предпазна ограда. Оградата имала дървени остриета на върха, за да не позволява на зверовете да се покатерят по нея. Местата за сядане (cavea) имат наклон от 37 градуса, с височината от 48,5 m, като дори най-горните редове имат добър изглед към арената.

Днес нивото на арената вече не съществува, но стените на подземията и коридорите са видими в руините на сградата. Цялата конструкция заема площ от 160 000 m².

Дренажна система

Самото място на Колизея има своите предимства и недостатъци. Един от най-големите проблеми е дренажната система. Под дебелия слой пясък и наноси в долината на Колизеума, има масивен слой от глина. В Колизеума дъждовната вода е събирана от местата за сядане (cavea) чрез концентрични тръби и изливана през вертикални тръби в наземния етаж. Извън сградата, включително и площадът отстрани, водата е отвеждана от тухлен тръбопровод, който обикаля Колизеума на два метра дълбочина точно под основата. На правилни интервали по протежение на тръбопровода има кладенци, стигащи на 8 m дълбочина до друг, много по-голям тръбопровод, който също обикаля амфитеатъра. Този голям дренаж вероятно е бил свързан с голямата градска отводнителна мрежа, минаваща под Circus Maximus и вливаща се в Тибър.

Водата от вътрешната част на местата за сядане (cavea) и арената е събирана от вътрешен елиптичен дренаж околоръст на арената, който се влива в четири основни тръбопровода, разположени на четирите входа по двете оси. Но оттам водата не отивала в големия 8 m дълбок дренаж, а се отлива чрез южния тръбопровод. По тази причина не е ясно дали всичките четири дренажа са свързани към този външен. Доколкото е известно, тези отводнителни канали са построени заедно с основите, излети от бетон в дървен кофраж. Основата на тези тръби е изградена от тухли и внимателно наклонена за правилно оттичане.

Големият размер на тръбите кара някои да мислят, че са били планирани още от началото като носещи голямо количество вода, необходимо да запълни арената за провеждане на *paumachia*, и че по-късно този проект е изоставен по времето на Домициан. Това обяснява и защо древните автори пишат за *paumachiae* в Колизеума. Ако сметнем, че амфитеатърът е построен от Тит и завършен от брат му Домициан, тогава би могло в него да се организират малки *paumachiae* по времето на Тит. Но по-късно, когато била построена подземната част на арената, това вече става невъзможно.

Има много съмнения относно функцията на много от тръбопроводите в амфитеатъра. Скорошни изследвания са намерили доказателство за наличие на фонтани в Колизеума. Някои предполагат, че тръбите и каналите вкарвали водата навътре, а не я изкарвали навън, с цел освежаване и разхлаждане на зрителите. Теорията за функцията на всички отводнителни канали не е напълно изяснена, а е единствено плод на множество предположения.

Конструкция

Четирите арки по осите на сградата са главни входове, и вероятно са били украсявани с малки портици и статуи. Останалите 76 арки са направени за лесен достъп до местата. Единствено 31 арки от външния пръстен, от XXIII-LIV, са останали непокътнати.

Полуколоните на приземния етаж са в дорийски стил, тези на втория – йонийски, и на горния – коринтски. Атикът е разделен на плочи от коринтските колони, като има правоъгълен прозорец на всеки две колони. Древните автори споменават, че по протежение на целия атик върху тези плочи са закрепени поредица от бронзови щитове (clipea).

Арките са 4,2 m широки и 7,05 m високи на приземния етаж, докато на най-горния са само 6,45 m високи. Цялата височина на сградата е 48,5 m, включвайки корнизите между етажите и атика.

Арената, където са провеждани представленията, гладиаторските игри и ловните сцени, е елипса с оси 76 m на 44 m и е направена от дърво, покрита с жълт пясък, пренесен от хълма Monte Mario. За строежа на сградата са използвани около 100 000 m³ травертин от кариера близо до река Тибър. За тази цел е построен път от кариерата до Рим. Използвани са също туфени блокове, тухли и цимент. Комбинацията от различни материали подобрява еластичността на цялата сграда: основните пиластри са направени от травертин, радиалните стени от травертин и туф, сводовете са отлети от цимент, стените са измазани и боядисани в бяло и червено, но по-голямата част от замазката днес е изчезнала. Входовете са украсени с картини и мазилки, които почти не са оцелели през вековете.

Около цялата горна част има вдлъбнатини за 240 дървени греди, които поддържат сенника (velarium), още едно сензационно за времето си откритие на амфитеатъра, предпазващ зрителите от слънцето. Велариумът е покрит с платна, закрепени с въжета и с дупка по средата, наподобяващ мембранните покрития на съвременните стадиони. Този покрив закрива 2/3 от арената и е наклонен към центъра, за да улавя вятъра и да го насочва към зрителите, като това се регулирало с въжетата.

Колизеумът включва множество vomitoria – коридори, които извеждат навън и се намират зад местата за сядане. Конструкцията на vomitoria е такава, че в случай на опасност, целият амфитеатър можел да бъде евакуиран за 5 минути, както и запълнен отново за около 15. Всеки вход и всяко стълбище са номерирани. Двата главни входа по късата ос водят директно към централната част, докато останалите чрез множество малки коридори – към останалите места.

Колизеумът е заобиколен от павиран с големи травертинови плочи площад, ограничен с камъни, положени с лек наклон навътре, които се предполага, че са били опорни камъни на възетата, поддържащи велариума. Отвъд тези камъни започвала улицата, павирана с големи сиви блокове от базалт.

Площадът около Колизеума вероятно е единственото място в Рим, запазило същата височина, на която е било и в древни времена. Принципно нивото на стария Рим е с 8-15 метра по-ниско от това на днешния, като средно годишно то се е покачвало с 7,5 mm. Но все пак големите каменни плочи около Колизеума са същите, по които са ходили и древните римляни.

Колизеумът днес

Какво е останало от първоначалната сграда? Северната част на външната стена все още стои, заедно с 31 от оригиналните 80 входа, както и частта от сградата, която е между фасадата и вътрешната подпорна стена на горната колонада. На практика целият скелет на сградата между вътрешната стена и арената, тоест обграждащата и радиалната стена на която се крепят местата за сядане (cavea) с мраморните седалки. Значителна част от площада също е запазена.

Внушителността на Колизеума смайва дори днес. През 2000 г. в Италия се провеждат протести срещу прилагането на смъртното наказание в целия свят. Някои от демонстрациите са направени пред амфитеатъра. Оттогава, като жест срещу наказанието, местните власти сменят цвета на нощното осветление на Колизеума от бяло в златно всеки път, когато някой осъден на смърт е помилван или освободен.

Пантеон

Около 120 г. пр. Хр. Император Хадриан, образован човек с особена страст към архитектурата, започва строеж, който ще се превърне в паметник на най-високите претенции на императорския Рим-Пантеона (място на всички богове). Сградата представлявала покрита ротонда, в която са оформени седем ниши, вероятно светилища на божества, свързани с небесата, като Марс, Меркурий, Венера и Юпитер. Куполът символизира небесния свод. През отвореното му око (oculus) слънчевите лъчи позлатяват мраморния под.

Да се осигури подпора на такъв огромен „балдахин“ е било монументално предизвикателство за строителите. Отначало те полагат подземна основа-бетонен пръстен, дълбок 4,5 и широк над 7 метра. Върху този кръг те издигат осем бетонни подпорни колони, така че да образуват седемте ниши. Всяка колона е оформена като предна фасада на храм с колони с вертикални улеи и пиедестал за статуи.

Най-сложната част на конструкцията е куполът. Върху скеля се прави дървен кофраж, в който се излива бетонът. Куполът е олекотен чрез правоъгълните ниши, а за по-голяма здравина в долната му част отвън бетонът е излят стъпаловидно. Във височина съставките на бетона стават все по-фини. А в най-високата част циментът е смесван с лека пореста лава.

Методите на строителите и техните материали са толкова здрави, че Пантеонът ще остане дълго след като други антични паметници се превръщат в руини. Няколко века след смъртта на Хадриан култовете на християнските мъченици изместват тези на езическите божества, но това не променя оригиналния характер на Пантеона. Близко 1700 години след построяването му английският поет Пърси Биш Шели ще стои в него и ще се чуди на „съвършенството на неговите пропорции“ и ще оприличава свода над главата си на „неизмеримия райски купол“.